İMÂM-ÜL-HAREMEYN CÜVEYNÎ

Şafiî mezhebinde meşhûr fıkıh ve hadîs âlimi. İsmi, Abdülmelik bin Abdullah bin Yûsuf bin Muhammed Cüveynî'dir. Künyesi Ebü'l-Meâlî, lakabı İmâm-ül-Harameyn ve Ruknüddîn'dir. 419 (m. 1028) senesinde Horasan'da Nişâbûr şehrinin Cüveyn nahiyesinde doğdu. 478 (m. 1085)'de Nişâbûr'da vefât etti.

Cüveynî'nin ilk hocası, zamanın büyük âlimlerinden olan babası Abdullah bin Yûsuf'tu. Ondan temel din ve âlet ilimlerini öğrenip, hadîs ve fıkıh ilmini tahsil etti. Ayrıca, Ebû Hassan Muhammed bin Ahmed Müzekkâ, Ebû Sa'îd Abdurrahmân bin Hemdân Nadravî, Ebû Abdullah Muhammed bin İbrâhim bin Yahyâ el-Müzekkâ, Ebû Sa'd Abdurrahmân bin Hasen bin Aliyyek ve Ebû Abdurrahmân Muhammed bin Abdülazîz en-Niyîlî, Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî ve daha birçok meşhûr âlimden ilim öğrendi. İlim öğrenmek için çok gayret gösterdi. Sabahtan akşama kadar ders alır, gece gündüz ilim peşinde koşardı. Daha tahsili sırasında yüz cild eseri okuyup mütâlâa etti. Hergün erkenden Ebû Abdullah'dan ders almak için Hubbazî mescidine gider. Kur'ân-ı kerîm okur, kırâat dersi alırdı. O, ilmin her dalında öğrenmesi mümkün olduğu kadar öğrenmiş ve bu husûsta çalışmıştır.

İmâm-ül-Haremeyn, henüz yirmi yaşına girmek üzere iken, babası vefât etmiş, kendisi de onun yerine müderris olmuştur. Bir taraftan yüzlerce talebeye ders veriyor, bir taraftan da kendi ilmini arttırmak için Beyhakıyye Medresesi'ne giderek, büyük âlim Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî'nin derslerine devam ediyordu. Mu'tezile sapıklarından olan Selçuklu veziri Amid-ül-mülk Kûndûri'nin zulümlerinden kurtulmak ve müslümanları fitneden korumak için, hocası Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî ile birlikte Nişâbûr'dan ayrıldı. Nişâbûr'dan Samarra'ya, sonra da Bağdad'a giderek, oranın âlimleri ile görüşüp onlarla sohbet etti. Zamanla şöhreti her tarafa yayıldı.

Sonra Hicaz'a giderek, Mekke-i mükerreme ve Medîne-i münevverede dört sene kaldı, İlim ve ibâdetle meşgûl oldu. Kendisine, "İmâm-ül-Haremeyn", ya'nî Mekke ve Medine'nin İmâmı, Mekke ve Medine'nin en büyük âlimi ünvanı verildi. Nihâyet Alp Arslân Selçuklu devletine sultân olunca, âlimlere çok kıymet veren Nizâm-ül-mülk'ü vezir ta'yîn etti. Nizâm-ül-mülk'ün da'veti üzerine İmâm-ül-Haremeyn, Nişâbûr'a döndü. Nişâbûr'daki "Nizamiye Medresesi" müderrisliğine getirildi. Zamanın hükümdâr ve devlet ricalinden büyük hürmet görmeye başladı. O muazzam ilim müessesesinde, otuz sene kadar ilim yaymağa muvaffak oldu. Ders verdiği otuz yıl boyunca, bir kısmı meşhûr âlim ve devlet adamı olmak üzere, hergün dersine gelen talebe sayısı üçyüzden aşağı düşmezdi. Bir aralık da İsfehan'a girerek, Nizâm-ül-mülk ile görüştü. Sonra tekrar Nişâbûr'a döndü. İmâm-ül-Harameyn ömrünün sonuna doğru bir ara sarılık hastalığına tutuldu. Bu hastalık sebebiyle bir müddet derslerine ara verdi. Sonra iyileşip ders vermeye devam etti. Bir müddet sonra tekrar hastalanıp, hararet sebebiyle, zayıf düştü. Nişâbûr'a yakın (3 km.) bir köy olan Bestakan köyüne tebdîl-i hava için gitti. Burası, havası serin, suyu tatlı bir yerdi. Gün geçtikçe hastalığı, artıp, Rebi'ül-âhır ayının yirmibeşinde. Pazartesi günü vefât etti. Cenâzesi Nişâbûr'a getirildi. Cenâze namazını oğlu Ebü'l-Kâsım Muzaffer bin Abdülmelik Cüveynî kıldırdı. Nişâbûr'da

defnedildi. Vefâtı, duyulduğu heryerde büyük üzüntüyle karşılandı. Onun vefâtı üzerine, yüzlerce talebesi pek mahzûn olup, ayrılığına dayanamayarak ağlaştılar. Kendilerinden geçtiler. Vefât etmeden önce, dörtyüz talebeye ders vermekteydi, önce evine defn edildi. Daha sonra babasının yanına nakledildi. Şâirler onun vefâtı üzerine, şiirler söylemişlerdir. Söylenen bu şiirlerden ba'zı beyitlerin tecümesi şöyledir: "Herkesin kalbi Meâli'ye bağlı idi. Onların günleri geceler gibi olmuştur. Fazîlet ehlinin dalı bir gün mü meyve veriyor?' işte İmâm-ı Ebü'l-Meâlî (Cüveynî) vefât etmiştir."

"Meâli elbisesini, makamını bırakıp gitti. Başkası giymesin. Çünkü o, Ebü'l-Meâlî'nin boyuna uygun bir elbise idi."

İmâm-ül-Harameyn, Fıkıhda, usûlde, kelâmda, kendisine has, fakat Ehl-i sünnetten ayrılmayan bir yol ta'kib etmiştir. Bu büyük âlim, gayet fasih bir hatip, pek hassas rûhlu bir edip idi. Saatlerce ders verir ve ifâdelerindeki belagat ve ahenk, hiçbir sekteye uğramazdı. Sözlerindeki ahenk, akmakta olan berrak bir nehrin akışını andırırdı. Va'zlarındaki te'sîr; dinliyenleri cereyana tutulmuş gibi titretirdi. Dokunaklı bir beyt okunduğu veya ma'nevîyata âit bir söz söylendiği zaman duygulanır; gözlerinden yaşlar akardı.

Tasavvuftan da büyük pay ve zevk almış, güzel ahlâkı kendisinde toplamıştı. Bunun için gayet mütevâzi, insaflı ve kadir şinas idi. Huzûrunda söylenilen her sözü nezâketle dinler, hoşuna giderse takdîr eder, faydalı görürse, ondan istifâde ettiğini söylemekten çekinmezdi. Arasıra şiir söyler, fakat manzûmelerini başkalarına okumazdı. İmâm-ı Gazâlî'yi yetiştiren bu büyük âlimin bir şiiri şöyledir:

Ey kardeşim, ilme altı şey kavuşturur ve bunları genişçe sana edeyim beyân: Zekâ, heves ve gayret ve yetecek kadar" mal, Bir üstadın telkini, ayrıca uzun zaman. İmâm-ül-Harameyn çok talebe yetiştirmiş olup, talebeleri ilimde çok yükselmiştir. En meşhûr talebeleri şu zâtlardır,:

1. İmâm-ı Gazâlî; en meşhûr talebesi olup, hocası onun için ilimde büyük bir deniz gibidir demiştir. Daha hocası hayatta iken ve talebeliği sırasında meşhûr olmuş, bu hâline hocası da gıbta etmiştir. 55 yaş gibi kısa bir ömür yaşamasına rağmen, çok kıymetli eserler yazmış, ilmi ve hizmetleriyle her tarafı aydınlatmıştır. (Bkz. İmâm-ı Gazâlî)

2. Ebü'l-Hasen Ali bin Muhammed el-Keyâlehrâsî; İmâm-ı Gazâlî'den sonra en meşhûr talebesidir. İlimdeki gayreti ve üstünlüğü, bizzat hocası tarafından methedilmiştir. Bağdad'da Nizamiye Medresesi, müderrislerinden idi. Kıymetli eserleri vardır.

3. Ebü'l-Muzaffer Ahmed bin Muhammed el-Havâfi; hocası tarafından çok sevilip, methedilmiş bir zât idi. Mes'eleleri inceleme ve münâzara husûsunda pek meharetli idi. Hocası onun fasîh konuşmasını çok beğenirdi. Gece gündüz hocasının yanından ayrılmazdı. Münâzaraya girdiği zaman adetâ bir arslan kesilir, hasımlarını pek kat'î delîllerle sustururdu. Daha hocasının sağlığında ders vermeye başlamıştır. Horasan'ın meşhûr şehri Tûs'a kadı olarak ta'yin edilmiştir.

4. Ebü'l-Kâsım Süleymân bin Nasır el-Ensârî en-Nişâbûrî; kelâm, usûl-i fıkıh ve tasavvuf ilminde büyük âlim idi. Zâhir ve bâtın ilmine sâhib, ma'rifet ehli Bir zât idi. Hocası Cüveynî hazretlerinin "El-İrşâd" adlı eserini şerhetmiş, açıklamıştır. Bu sebeble "Şârih-i İrşâd" lakabıyla meşhûr olmuştur. Ebü'l-Feth Şehristanî'yi bu zât yetiştirmiştir, İstanbul Ayasofya Kütüphânesi'nde "İrşâd" adlı esere yaptığı şerhin yazma bir nüshası vardır.

Cüveynî hazretlerinin babası Ebû Muhammed Abdullah bin Yûsuf, Şafiî mezhebi âlimlerinden olup, tefsîr, hadîs, fıkıh ve edebiyat ilimlerinde zamanının meşhûr âlimlerinden idi. Babası onun yetişmesi husûsunda çok titiz davranır, bilhassa helâl lokma yiyerek büyümesine çok dikkat gösterirdi. Hep helâl lokma yedirirdi. İmâm-ı Cüveynî, bir defasında bir münâzara meclisine katılmıştı. Bu mecliste konuşurken, bir ara söz söyleme husûsunda tereddüde düştü. Oradakiler "Sen hiç böyle yapmazdın bu ne hâldir?" dediklerinde, bu tutukluğun sebebini o şöyle anlatmıştır: "Bu hâlimin sebebini hiçbir şeyde bulamıyorum. Ancak çocukluğumda emdiğim bir sütün kalıntısından olma ihtimâli vardır" dedi. "Nedir o süt emme işi?" dediklerinde, "Ben süt emdiğim sırada, annem, babama yemek pişirmek için beni bir yere koymuş. Bu sırada ağlayınca, bir câriye beni alıp susdurmak için emzirmeye başlamış. Bu sırada babam görüp hemen bırakmasını söylemiş ve bu câriye bizim değil, sâhibinden de izin almadık ki bizim çocuğumuzu emzirsin demiş. Beni câriyenin elinden alıp, ayaklarımdan tutup baş aşağı çevirerek emdiğim sütü

iyice kusturmuş, işte konuşurken bende gördüğünüz bu hâl, o emdiğim sütün vücûdumda kalan artığıdır” demiştir.

Zamanın Selçuklu Sultânı Melikşâh tarafından, Ramazan bayramı yanlışlıkla bir gün önceden ilân edilir. Bu durumdan haberdâr olan İmâm-ül-Haremeyn Cüveynî, “Dînimizde Ramazan ayının başlamasının ve sona ermesinin hesâbla ve takvimle değil, hilâlin görülmesi ile mümkün olduğunu, bu yüzden de hilâl görülmeden önce bayramın ilân edilemeyeceğini bildirdi. Akşam vakti olup hilâl gözetlendikten sonra da görülemeyince, sultânın sözüne muhalefet ederek, “Ertesi günün bayram olmadığını, hiçbir yerden hilâl görülemediği için, Ramazanın otuza tamamlanması gerektiğine” dâir verdiği fetvâyı ilân etti. Bunun üzerine Sultân Melikşâh, haber göndererek Cüveynî’yi sarayına da’vet etti. Durum İmâm-ül-Haremeyn’e ulaşınca;

“Sultâna âit olan devlet işlerinde fermana itaat etmek bizim vazîfemizdir. Fakat fetvâya teallûk eden din mes’elelerinde âlimlere sormak da sultânın vazîfesidir” diye haber gönderdi. Sultan Melikşâh da, İmâm-ül-Haremeyn’e teşekkür edip, fetvâsına tâbi olarak, bayramın bir gün sonra olduğunu tasdik ve ilân etti.

İmâm-ı Gazâlî’nin hocası olan İmâm-ül-Haremeyn, birgün ziyâret için büyüklerden birinin evine gittiğinde, âlimler ve büyükler onun etrâfında toplandılar. O esnada meclisden biri kalkarak, İmâm’a Tâhâ sûresinin 5. âyet-i kerîmesini okuyarak, “Allahü teâlânın mekândan münezzeh olduğuna delîlin nedir?” diye sordu.

> İmâm-ül-Haremeyn: “Yûnus (aleyhisselâm) balığın karnında (Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün noksanlıklardan tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum) diye duâ etmesidir.” deyince orada bulunanlar bu cevâba hayret ederler. Ev sahibi de mes’elenin açıklanmasını ister. Bunun üzerine İmâm-ül-Haremeyn: “Burada bin dirhem borcu olan bir fakir var. Onun borcunu öderseniz mes’eleyi açıklarım” der. Ev sahibi, borcu ödemeyi kabûl eder. İmâm-ül-Haremeyn cevâbını şöyle açıklar “Resûlullah (aleyhisselâm), mi’râcda yüksek makamlardan, cenâb-ı Hakkın dilediği yere yükseldi ve orada “Yâ Rabbî! Ben seni hakkıyla övemem Sen kendini övdüğün gibisin” dedi ve yine Yûnus (aleyhisselâm) denizin derinliklerinde, balığın karnında, karanlıklar içinde imtihan olurken meâlen; “Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim. Gerçekten ben haksızlık edenlerden oldum” (Enbiyâ-87) diye duâ etmesidir. Cenâb-ı Hakkın bir mekânı olsaydı, mi’râcda olan Peygamber efendimiz ve balığın karnında bulunan Yûnus (aleyhisselâm) karşısındaki birine hitâb eder gibi hitâb ederlerdi. Bu âyet-i kerîme, Allahü teâlânın bir mekânda olmadığına delâlet ediyor.”

İmâm-ül-Haremeyn Cüveynî hazretleri buyurdu ki:

“İlim, iki kısımdır. Birincisini öğrenmek herkese lâzımdır, ikincisini öğrenmek, farz-ı kifâyedir. Bunu taklidden çıkıp, müctehid olan âlim öğrenir. Bir şehirde, böyle bir âlim bulunursa, başkaları öğrenmeme günâhından kurtulur. Böyle âlim hiç bulunmazsa, hepsi âsî olur. Böyle bir âlim, kitabdan, sünnetten, icmâ’dan ve kıyâsdan hüküm çıkarır ise, buna (Müctehid-i müstekıl) denir. Uzun zamandan beri, böyle müctehid yoktur.”

Ömrü boyunca yalnız Allahü teâlânın dînine hizmet etmek için gayret eden İmâm-ül-Haremeyn Cüveynî, Allahü teâlânın dîninin daha iyi öğrenilmesi için, pek kıymetli eserler yazdı. Bu eserlerinden ba’zıları şöyledir:

“Tefsîr”, “Eş-Şâmil fî usul-iddîn” kelâm ilmi ile ilgili olup, beş cild hâlinde yazmadır. “El-İrşâd,” kelâm ilminde tuttuğu yolu anlatan bir eseridir. Bâblara ve fasıllara ayrılarak yazılmıştır. Bu eserini talebesi Ebü’l-Kâsım Süleymân bin Nasır şerh etmiştir. Başka şerhleri de vardır. Bu eserin yazma nüshası Ragıb Paşa ve Ayasofya kütüphânelerinde vardır. “Akîde-i Burhâniyye” adlı kitap bu eserin muhtasarıdır. “Akîde-i Nizâmiyye” Nizâm-ül-mülk nâmına yazılmış olup, Selef-i sâlihînin yolunu bildiren bir eserdir. “Mûgis-ül-halk fî tercih-il-kavl-il-hak”, bu eserinde dört mezhebden birine uymanın vâcib (lâzım) olduğu ve dört mezhebden birine uymamanın felâket olduğunda icmâ’ bulunduğunu bildirmiştir. “Nihâyet-ül-matlab fî dirâyet-il-mezheb” fıkıha dâir olup, dört cilddir. Bunu Mekke-i mükerremede yazmaya başlayıp Nişâbûr’da tamamlamıştır. “El-Burhan”, Usûl-i fıkıha dâirdir. Şerhleri vardır. “Verakat”,

usûl mes'elelerine dâir olup, bir muhtasar şeklindedir. Pekçok şerhleri vardır. Hanefî mezhebi âlimlerinden Kâsım Kutluboğa'nın da bu eser üzerine bir şerhi vardır. "Telhîs-üt-tahrib", "Muhtasar-ün-nihâye" Nihâye'nin muhtasarıdır. "Gıyâs-ül-ümem", Gıyâsüddîn Nizâm-ül-mülk adına yazmışdır. Devlet idâresi ile ilgilidir.

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

1) Mu'cem-ül-müellifîn cild-5, sh. 184

2) Tabakât-üş-Şâfiiyye cild-5, sh. 165

3) Vefeyât-ül-a'yân cild-3, sh. 167

4) Kâmus-ül-a'lâm cild-2, sh. 1855

5) Şezerât-üz-zeheb cild-3, sh. 358

6) Miftâh-üs-se'âde cild-2, sh. 110

7) El-Bidâye ven-nihâye cild-12, sh. 128

8) El-A'lâm cild-4, sh. 160

9) Tam İlmihâl Se'âdet-i Ebediyye sh. 1024

10) Fâideli Bilgiler sh. 345

11) Rehber Ansiklopedisi cild-8, sh. 153